

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ SATIRARASI KUR'ÂN TERCÜMESİ'NİN (TOPKAPI NÜSHASI) SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE NOTLAR II

Yaşar ŞİMŞEK*

Öz: *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisinin 31. sayısında tarafımızdan yayımlanan makalede Eski Anadolu Türkçesi satırrası Kur'ân tercümelerinden Topkapı Nüshasında kayıtlanan civşe-; cevüklük eyle-; duluncağ; eğil kes-; üsegü od ve seşinç seşirmek sözcükleri üzerinde durulmuştu. Bu makale, ilgili yazının devamı olup alışdur- "dâhil etmek"; bağışlan- "bağlanmak, örtülmek"; beşinci şacı "hutâme"; deşüz eyle- "dengeli hâle getirmek"; götür- "hamile kalmak"; çoçu yir "kalma yeri, yerleşme yeri, karar kılma yeri"; oyayuk ol- "uyanık olmak, teheccüd yapmak, teheccüd namazı kılmak"; sekdi / sekidi / sekital- "azar; men edilmek"; sürgün "sünnet"; toğdıci "müjdeleyici"; yavaş "kötü"; yitütlik "tebliğ, bildiri" sözcükleri üzerine yapılan etimolojik açıklamalardan oluşmaktadır.*

Anahtar Sözcükler: *Kur'ân-ı Kerim, Kur'ân Tercümesi, Satırrası Kur'ân Tercümesi, Eski Anadolu Türkçesi Satırrası Kur'ân Tercümesi*

Some Notes On The Vocabulary Of Interlinear Kor'an Translation Into Old Anatolian Turkish II

Abstract: *In the essay published by us in 31st. issue of the journal Türkbilig Türkoloji Araştırmaları, it has been dwelled upon the words civşe-; cevüklük eyle-; duluncağ; eğil kes-; üsegü od and seşinç seşirmek which are registered in Topkapı Copy from Old Anatolian Turkish Kor'an translations. This essay is the continuation of the related writing and it is composed of etymological explanations upon the words alışdur- "include"; bağışlan- "to be tied, to be covered"; beşinci şacı "hutame"; deşüz eyle- "make balanced"; götür- "get pregnant"; çoçu yir "residence area"; oyayuk ol- "be awake"; sekdi / sekidi / sekital- "scolding; to be prohibited"; sürgün "sunna"; toğdıci "bearer of good tidings"; yavaş "bad"; yitütlik "notification".*

Keywords: *Kor'an, Kor'an Translation, Interlinear Koran Translation, Koran Translation written in Old Anatolian Turkish*

Giriş

İslamiyet'in yayılmaya başladığı 7. yüzyılda Türkler doğuda Köktürk; batıda Hazar ve Bulgar Devletleri ile temsil edilmekteydi. Hz. Peygamber'in ulakları, İslamiyet'in doğuşunu haber vermekle meşgulken, doğuda Köktürkler bölünmenin eşiğine gelmiş; buna mukabil, Çin egemenliğine girmişti. Batıda ise Avarlar İstanbul'u kuşatıyor, Hazarlar Sasanileri baskı altına alıp Kafkas egemenliğini pekiştiriyordu. 7 ve 8. yüzyılda Arap coğrafyasındaki İslam fütuhatı, İran'daki Sani iktidarının yerle bir olmasının ardından önce İran'a, sonra Orta Asya steplerine ulaştı. Türkler, İslamiyet ile Arap ilerleyişi vesilesi ile tanıştılar.

Köktürk Devleti'nin yıkılmasının ardından, Ötügen'i ele geçiren Uygurların 840 yılında hâkimiyeti kaybetmesi ve ardından tarım bölgesine göçleri, bu süreçte Uygurlar arasında Manihaist, Budist ve Hristiyan inançların yayılması Türk dinî

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi. Giresun/TÜRKİYE. E-posta: ysimsek55@gmail.com

muhitinin yeniden şekillenmesine neden oldu. Tarım bölgesinde Uygurlar, Manihaist ve Budist temelli yüksek bir medeniyet kurdular. Bugünkü bilgilerimize göre de, Türklerde çeviri faaliyetleri, yeni bir dinî muhite giren Uygurlar arasında, bir gereklilik olarak başlamıştır. Türklerin İslamiyet ile tanışması Hz. Ömer dönemine kadar uzansa da kitleler halinde ilk geçişler Karahanlılar döneminde olmuştur. Yeni bir dinî muhite giren Türkler, bu dinin gerekliliklerini yerine getirebilmek için Kur'ân-ı Kerîm'in tercümesine ihtiyaç duymuşlardır.

Eldeki bilgilere göre Kur'ân-ı Kerîm, önce Farsçaya tercüme edilmiştir. Samanoğullarından Mansûr b. Nuh (350-365/961-976) Kur'ân-ı Kerîm'in Farsçaya tercümesini resmen hükümet işi olarak ele almıştır. Aralarında Türk asıllı bilginlerin de bulunduğu Horasan ve Maverâünnehir âlimlerini toplayarak, Kur'ân'ın Farsçaya tercümesinin caiz olup olmadığı hususunda onlardan fetva aldıktan sonra, oluşturulan heyet Kur'ân-ı Kerîm'i, İbn Cerîr et-Taberî'nin 40 cilt olan *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsirinin kısaltılmış şekliyle beraber Farsçaya çevirmiştir. Bu tercüme, Kur'ân-ı Kerîm'in zamanımıza ulaşan ilk tercümesi olup satırarası bir nitelik taşımaktadır. Farsça kelimeler, Farsçanın söz dizimi kuralları dikkate alınmaksızın Arapça kelimelerin altına yazılmıştır. Bu ilk Farsça Kur'ân tercümesi, Türkçe ilk Kur'ân tercümesi için de bir model olmuştur (Özkan 2010:518-519).

Kur'ân'ın Türkçedeki en eski tercümeleri, Karahanlı Türkçesi ile, Arapça orijinal metnin hemen altına kelime kelime tercümeledir. Bu usulle yapılmış, Harezmi Türkçesi özellikleri gösteren nüshalar da bulunmaktadır. Doğu sahasında kullanılan bu yöntem, Anadolu'da da bir süre devam ettirilmiş, daha sonra, bu usulle yapılan tercümelerin yerini tefsirler almıştır.

Satırarası Kur'ân tercümelerinde Arapça her kelimeye Türkçe karşılık verilmesi esas olduğu için bu eserlerde Türkçenin ifade gücünü ve zengin kelime hazinesini görmek mümkündür. İslamî terimlere Türkçe karşılıklar verilirken müellif veya müstensihnin tasarruflarında bulunması tercüme edilen eserin kutsal bir kitap olması hasebiyle sınırlı olmasına rağmen her nüsha Türkçe söz varlığı çalışmaları için oldukça ehemmiyetlidir.

Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları Dergisinin 31. sayısında tarafımızdan yayımlanan makalede Eski Anadolu Türkçesi satırarası Kur'ân tercümelerinden Topkapı Nüshasında kayıtlanan *civşe-*; *cevüklük eyle-*; *duluncağ*; *egil kes-*; *ügsegü od* ve *sejînç sejmirmek* sözcükleri üzerinde durulmuştu. Bu makale, ilgili yazının devamı olup *alışdur-* “dâhil etmek”; *bağışlan-* “bağlanmak, örtülmek”; *beşinci şacı* “hutâme”; *değüz eyle-* “dengeli hâle getirmek”; *götür-* “hamile kalmak”; *koçu yir* “kalma yeri, yerleşme yeri, karar kılma yeri”; *oyayuğ ol-* “uyanık olmak, teheccüd yapmak, teheccüd namazı kılmak”; *sekdi / sekidi / sekiti-* “azar; men edilmek”; *sürgün* “sünnet”; *toğdıcı* “müjdeleyici”; *yavaş* “kötü”; *yitütlik* “tebliğ, bildiri” sözcükleri üzerine yapılan açıklamalardan oluşmaktadır.

1. alışdur- (Ar. elhık-nî < ilhāk) “dâhil etmek”

ey çalabum bağışla peygamberlik dahı alışdur beni şâlihlere (403a/2-3) [Şu'arâ/83]. “Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat.” (DİB KM: 369).

alışdur- / *alıştur-* fiili bu anlamıyla görülen bir kelime değildir. *al-* Kur'ân tercümelerinde “1. almak, 2. geri almak, 3. alıkoymak, 4. tutmak, saklamak, muhafaza etmek, 5. çekmek, kendine çekmek, kabzetmek, 6. bellemek, belleyip almak, 7. çıkarmak, 8. akid yapmak, 9. kabul etmek, razı olmak, 10. yapmak, husule getirmek”; *alın-* “1. alınmak, kabul edilmek, 2. akid yapılmak, söz alınmak, 3. alınmak, kabul edilmek, razı olunmak”; *alınıl-* “alınmak, alınılmak”; *alış-* ise “birbirinden almak” anlamlarında geçer (Ünlü 2012: 52-55). Kelimenin Çağatay Türkçesindeki durumu hakkında Teres şu bilgileri verir: *alıştur-* “çevirmek, değiştirmek” (< *alış-* “hamle etmek, saldırmak; değiş tokuş etmek, karşılıklı almak” -*tur-*) eylemi *alış-* “hamle etmek, saldırmak; değiş tokuş etmek, karşılıklı almak” eylemine -*tur-* eylemden eylem yapım ekinin eklenmesiyle türemiş geçişli bir eylem biçimidir. Çağatayca sözlüklerde bu eylem geçmemektedir. Çağatayca dışındaki Tarihî Türk Dillerinden de yalnızca Eski Kıpçakçada eyleme rastladık. Eski Kıpçakçada *alıştur-* “değiştirmek” ve *alışdur-*, *alışdur-* “alıştırmak” biçimlerinde görülmektedir. Eylemin *al-ış-* “hamle etmek, saldırmak; değiş tokuş etmek, karşılıklı almak” eylemine dayandığı açıktır (Teres 2009: 595).

alışdur- Karışık Dilli Kur'ân Tefsiri'nde *alışdururmiz* *anların mişlini çın alışdurmağ birle ya'ni anları helāk kılıp* (İnsân sûresi) cümlesinde *tebdilā* < *bedil* karşılığı olarak; Tahrim sûresinin 5. âyetinde *aya alışdurmağğa hatunlarını sizden yahşırak bolğuçı* cümlesinde ise *en-yubdile-hū* < *bedil* karşılığı geçer. Nalbant kelimeye “alıştırmak” anlamını verse de (Nalbant 2014: 211) buradaki anlamı “değiştirmek”tir. Aynı anlam Çağatay Türkçesi Kur'ân Tefsiri'nde de geçmektedir:

mēniñ hoşlamağınım aları ya'nī inkār kılduğ biz alarıñ işige va ni'matnı alışturduğ biz miñnatğa va tiriklikni halāklik va 'imāratları ħarāblığğa (36b/24-25). (Taş 2010: 38).

Metnimizde geçen *alışdur-* *elhık-nī* < *ilhāk* karşılığı olarak kullanılmıştır. *al-* fiilinin ilk anlamı bilindiği gibi “almak”tır. *almak* fiilinden ortaklaşalık ekiyle türetilen *alışmak* fiili, başlangıçta kişi ile kişi arasındaki tanışmayı ve uyumu karşılarken zamanla genel bir anlama kavuşmuş olmalıdır. *alışmak* fiilinin kazandığı bu anlamda somut bir alma değil, kişi ile kişi ya da kişi ile nesne arasındaki soyut bir alma yani bir uygunlaşma söz konusudur. (Türk 2008:247).

2. bağışlan-¹ (Ar. sukkiret < sukara < sukr) “bağlanmak, örtülmek”

itdiler eytdiler şeksüz bağışlandı gözlerimizi belki biz<üm> kıvmümüz büğülenmiş (296a/4) [Hicr/15]. “Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıkmaya koyulsalar, yine “Gözlerimiz döndürüldü, biz herhâlde büyülenmiş bir toplumuz” derlerdi.” (DİB KM: 262).

Diğer tercümelelerde ilgili yer **çünke boldı közlerimiz** (TİEM 73 Nüshası) (Kök 2004: 187); **mütehâyir çılını közlerimiz**; (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 188); **örtildi gözlerimiz** (Bursa Nüshası) (Küçük 2014: 198); **yayıldı** (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 256); **bağlandı gözlerimiz** (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976: 201); **örtildi gözlerimiz** (Önder Nüshası) (Toker 2011: 255) şeklindedir. Örneklerden görüldüğü gibi tercümeleler “engellenmek, bağlanmak, örtülmek” anlamında birleşmektedir.

ET. *ba-* “bağlamak” fiilinden türeyen *bağla-* tarihî Türk lehçelerinde oldukça yaygındır. *ba-* > *bağ* kelimesinden türeyen *bağış* ise yaygın olmamakla birlikte Eski Uygur Türkçesinde “kalın organ, halat” anlamında geçmektedir. (Caferoğlu 2011:31; EDPT: 321). Sözcük ilk kez, İrk Bitig’in 18. ırkında görülmektedir: *Kerekü içi ne teg ol? Tügüniki ne teg ol? Közüniki ne teg? Körüglüg ol. Egni ne teg? Edgü ol. Bağış ne teg? Bar ol tir. Ança bilingler: anyıg edgü ol.* “Çadırın içi nasıl? Bacası nasıl? Penceresi nasıl? Manzaralı. Çatısı nasıl? İyidir. İpleri nasıl? Var, der. Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.” (Tekin 2013:21; 29).

bağışlan- fiili Eski Uygur Türkçesinde kayıtlanan *bağış* “kalın organ, halat” kelimesinden +IA- isimden fiil yapma eki ve -n- dönüşlülük eki ile oluşmuştur. Yani kelimenin *bağışla-* “bağışlamak, affetmek” ile doğrudan bir ilgisi yoktur. *bağışlan-* “bağlanmak, örtülmek”, tarihî Türk dili alanında başka bir metinde tanıklanamamıştır.

3. beşinci saç (Ar. hutâme) “hutâme”

degül eyle birağıla beşinci saç içine merhameti az kimse (610a/7-8) [Humeze/4]. “Hayır! Andolsun ki o, Hutâme’ye atılacaktır” (DİB KM: 601).

hutâme terimi, diğer nüshalarda *hutâme tamuğı* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004: 284); *tamuğ* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 492); *sünükler şındurıcı* (Bursa Nüshası) (Küçük 2014: 341); *süvekler şındurıcı* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 699); *sıyıcı* (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976: 545); *sünükler şındurıcı* (Önder Nüshası) (Toker 2011: 443) şeklinde tercüme edilmiştir.

hutâme terimi için Doğu Türkçesi satırarası Kur’ân tercümelerinde özel bir terim kullanılmamışken Anadolu sahasında *sünükler şındurıcı*, *süvekler şındurıcı* ve *sıyıcı* ile karşılanmıştır. Üzerinde çalışma yaptığımız Topkapı Nüshasında ise *beşinci saç* ile karşılanan ve *h-t-m* kökünden türeyen Ar. terimin asıl anlamı “kırmak”tır. (Müfredât: 292). Bilindiği gibi Kur’ân’da *cehennem* terimi, aslında cehennemin katlarından birinin adıdır. Sırasıyla diğer katlar *sa’ir*, *sekar*, *cahîm*, *hutame*, *leza* ve *haviye*’dir. Bu sıralamaya göre *hutâme*, cehennemin beşinci tabakasıdır. *hutâme* terimi, tercümede bu yüzden *beşinci saç* ile karşılanmıştır. 5. âyette ise *beşinci* sıfatı olmadan tercüme edilmiştir:

dağı ne nesne bildürdi şaşa nedir saç (610a/8). “Hutâme’nin ne olduğunu sen ne bileceksin?” (DİB KM:601).

saç- fiili Eski Uygur Türkçesinde “dağıtmak, saçmak, yaymak” (EDPT: 794); Karahanlı Türkçesinde “dağıtmak, malını fırlatmak” (DLT: 797); “uzaklaşmak” (KB 2291); Harezmi Türkçesinde “saçmak, serpmek, atmak; birbirinden uzaklaştırmak” (Ata 1997: 529); Çağatay Türkçesinde “saçmak” (Kaçalın 2011: 989); Memluk-

Kıpçak Türkçesinde “saçmak, dökmek” (Toparlı vd. 2007: 221) anlamlarında kullanılmıştır.

Hasirizâde'nin Kur'ân Lügati'nde *huḫâme* için “kıvrıntı, ufantı” anlamı verilmiştir. (Hasirizâde Elif Efendi I: 352). Bu bilgiden hareketle kelimenin *saç*-fiilinden -I fiilden isim yapma eki ile türediğini; “*kıvrıntı, ufantı” anlamından geçişle terimleşerek cehennem katlarından birinin adı için kullanıldığı sonucunu çıkarabiliriz. *saçı* kelimesinin bu anlamı ilk kez tanıklanmaktadır.

4. *deḡüz eyle*-² (Ar. *sevvā*) “dengeli hâle getirmek”

ol kim yaratdı seni bes düzdi seni deḡüz eyledi seni (597b/7) [İnfitâr/7]. “Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?” (DİB KM: 586) (6-8. âyetler).

Diğer nüshalarda ilgili yer *râst kıldı seni* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004: 267); *azalarınḡı râst kıldı* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 473); *berâber eyledi münâsib eyledi* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 670); *düzdi seni* (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976: 517); *a'zâlaruñı düzetti* (Önder Nüshası) (Toker 2011: 432); *halkını tamâm kıldı* (Karışik Dilli Kur'ân Tefsiri) (Nalbant 2014: 198) şeklinde tercüme edilmiştir.

Ar. *sevvā-ke* “sevva etmek” kelimesi *s-v-y* kökünden türemiştir. Müfredât'ta ilgili kelime üzerine “O Allah ki seni yarattı, seni düzgün kıldı.” yani senin yaratılışını, hikmetin gerektiği ölçüde yaptı. “Nefse ve onu biçimlendirene ant olsun.” âyeti, Yüce Allah'ın nefse destek yaptığı güçlere işarettir. Bundan dolayı eylem nefse nispet edildi. ...” (Müfredât: 530-531) bilgileri yer alır. Yani Ar. kelime, “Allah'ın insan vücudunu düzgün bir biçimde yerleştirmesi, dengeli hâle getirmesi” anlamını taşır.

deḡüz eyle- fiilini başka bir metinde tanımlayamadık. DLT'de “denk ve akran” anlamında *teḡ*³ ve bundan türeyen *teḡeş* “denkleşmek”; *teḡer*- “denk hale getirmek” *teḡle*- “denkleştirmek” *teḡleş*- “denkleşmek, denk duruma gelmek” geçmektedir (DLT: 868-869). *deḡüz eyle*- fiilinin ET. *teḡ* “denk” kelimesine eklenen isimden isim yapma eki +z ile oluştuğu söylenebilir, ancak bu ekin yalnızca organ adlarında; 1. ve 2. çokluk şahıs zamirlerinde görülmesi, kökenine ihtiyatlı yaklaşdırmayı gerektirir. Sözcüğün ET. *teḡ* + *tüz* “düz” > *deḡ düz* > *deḡüz* şeklinde oluşmuş olabileceği de ihtimaller dahilinde düşünülmelidir.

5. *götür*- (Ar. *teza' u*) “hamile olmak”

² “denk ve akran” anlamındaki *teḡ*, Eski Uygur Türkçesinde kayıtlanan Çince *têng* > Eski Uygur Türkçesi *teng* ile karıştırılmamalıdır. (Çince *têng* “türlü, çeşitli” için bk. Mert 2014: 98).

andan döndürinülür bilmek kıyâmet dağı hiç yemiş kaplarından dağı **götürmez hiç dişi dağı** çoğurmaz illâ ‘ilmiyiledür dağı ol gün kığırınalar kanı ortaklarım didiler bildürdük saña yoğdur bizden tanuğ (499b/10) [Fussilet/47]. “Kıyametin ne zaman kopacağına ilişkin bilgi O’na havale edilir. Meyveler tomurcuklarından ancak O’nun bilgisi altında çıkar, dişi ancak O’nun bilgisi altında hamile kalır ve doğurur. Allah onlara, “Nerede bana ortak koştuklarınız?” diye seslendiği gün şöyle derler: “Sana arz ederiz ki, içimizden onları gören hiçbir kimse yok.” (DİB KM:482).

İlk anlamı “yükseltmek” olan kelime (EDPT: 706), zamanla “yükseltmek” anlamından uzaklaşarak “götürmek, taşımak” anlamını kazanmıştır. Kelimenin metinde, “taşımak” anlamından metaforlaşarak “hamile olmak” anlamını kazandığı görülmektedir. Aynı anlam Rylands Nüshasında Fâtır sûresinin 11. âyetinde de geçmektedir:

*yana kıldı sizni cüftler **kötürmez tişidin** çoğmas* [Fâtır/11] (Ata 2013: 88).

kötür- fiiline Ata tarafından “1. yüklenmek, kazanmak, edinmek; 2. (yük) taşımak, yüklenmek; 3. yüceltmek, yükseltmek; 4. hamle yapmak, üstüne varmak; 5. yüklemek, bindirmek” anlamları verilmiştir. (Ata 2013:495). Bilgiler dâhilinde ilgili kelimenin anlamlarına, “hamile olmak” da eklenmelidir.

6. çoçu yir⁴ (Ar. mustekarr) “kalma yeri, yerleşme yeri, karar kılma yeri”

En’âm sûresinin 98. âyetinde “kalma yeri, yerleşme yeri, karar kılma yeri” anlamında *k-r-r* kökünden türeyen *mustekarr* kelimesinin karşılığı olarak geçmektedir. *mustekarr*, “bir yerde karar kılma, sakin olma, yerleşme” anlamındadır. (Müfredât: 831).

*dağı ol oldur kim yaradı sizi bir nefden pes **çoçu yir** dağı koyacak yir tağkik bellü eyledük nişânları kavme kim bilürler* (157b/3-5) [En’âm/98]. “O, sizi bir tek candan yaratandır. Sizin bir karar kılma yeriniz, bir de emanet bırakılma yeriniz var. Biz anlayan bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıklamışızdır.” (DİB KM: 139).

Diğer nüshalarda ilgili yer *ornap turuğlağ* (TİEM 73 Nüshası) (Kök 2004: 99); *karâr kılgı yir* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 99); *yir üstinde karâr dutmuşdur* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 129); *karâr dutacak yir* (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976: 103) şeklinde tercüme edilmiştir.

Tefsirlerde genellikle âyet-i kerîmedeki *nefs* kelimesinden Hz. Adem’in kastedildiği belirtilmiş; *müstakar* kelimesine “yeryüzü veya ana rahmi” anlamları verilmiştir.⁵

çoçu, TİEM 73 Nüshasında *tu-* fiili ve *tam*⁶ ile birlikte “set, engel” anlamında kullanılmıştır:

4

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk.: <http://mushaf.diyaret.gov.tr/#> (Erişim Tarihi: 25.05.2016).

⁶ *tam*, DLT’de “duvar, sur” anlamında kayıtlıdır. (DLT:850).

*aydılar ay ekki müynüz idisi kim ye'cüc taķı me'cüc artaķ iş kılığlılar yer içinde nek kılalım mu saña çıkış kılmakıñ üzele bizli ara anlarlı ara **koçu tuğan** (TİEM 73 Nüshası) (Kök 2004: 219).*

*kıldımız anlarınñ utrularında bir koçu tam anlarınñ arķalarındın bir **koçu tam** örttümüz anlarını anlar körmezler (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004: 140).*

koçu, bu iki metin dışında tanıklanamamıştır. DLT'de *ķamçı* “kamçı” (< ķam- “kuvveti gelesiyeye dövmeķ”), *kömçü* “göme, define, hazine” (< köm- “gömmek”) gibi kelimelerde -çI ve -çU fiilden isim yapma eki kayıtlıdır. (Nalbant 2008: 199). Bu örneklere hareketle, kelimenin *ķo-* fiilinden türediği söylenebilir.

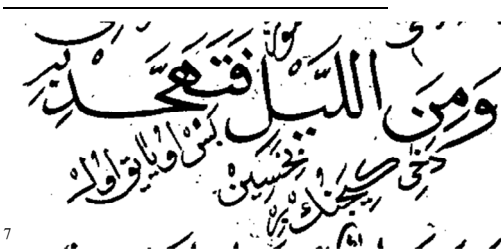
7. oyayuk ol⁷ (Ar. tehecced) “uyanık olmak, teheccüd yapmak, teheccüd namazı kılmak”

*dağı gicenün bir nicesin bes **oyayuk ol** artuķ iken senünñün ol kim turasız diriliben çalabuñ bir makāmda öğilmiş (328b/3-4) [İsrā/79].* “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın.” (DİB KM:289).

Diğer satırrası Kur'ân tercümelerinde ilgili Ar. kelimenin tercümesi şöyledir: *odağ turğıl* (TİEM 73 Nüshası) (Kök 2004: 208); *oyağlık kılğıl* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 210); *nāfile namāzın kıl* (Bursa Nüshası) (Küçük 2014: 209); *teheccüd namāzın kıl nāfile namāz* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 288); *uyanuk ol* (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1978: 225); *nāfile namāzın kıl* (Önder Nüshası) (Toker 2011: 250).

oyayuk, *fe-tehecced*'in karşılığı olarak yazılmıştır. *tehecced*, *hicüd* “uyku” kelimesinin tefā'ul'üdür. Esasen “gecenin bir vakti uyanık olmak, uykudan uyanıp uyumamak” anlamına gelmektedir. İslamiyette teheccüd namazı olarak bilinen bir nāfile namazı vardır. Bu namaz, insanın gecenin bir vakti uyuduktan sonra, uykusundan feragat ederek kalkıp namaz kılmasıdır. Buradan hareketle teheccüd kelimesi zamanla bu ibadetin adı olarak kavram alanını genişletmiştir (*bk.* Müfredāt: 1100).

Kelimenin /o-/ ile mi /u-/ ile okunacağı noktasında bazı tereddütlerimiz vardır. Eski Uygur Türkçesinde *oduğ* “uyanık” İy ve Kötü Prens Öyküsü'nde geçmektedir. Hamilton, kelime üzerine şu notu düşmüştür: “*od- “uyanmak” + sıfat-fiil eki -ğ. Bu ek, kelimeye “uyanırken, uyanık iken” gibi bir anlam kazandırıyor. Başlangıçta “uyanmak” anlamındaki *od- fiili, “uyumak” anlamındaki üd- (“uyku” anlamındaki ü'dan türemiştir) fiilinden, (birçok ağızda bugün *o* olarak teleffuz edilen) baştaki ünlünün gerek tınısı, gerek uzunluğu sayesinde ayırt ediliyordu; “uymak, takip

etmek” anlamındaki fiil ise kısaca *ud-* biçiminde idi. Brahmi yazısındaki *oduğ*, *odun-* biçimleri, Codex Cumanicus’ta *uyax*, *uyan-* diye geçmektedir (Hamilton 2011:152).

Kelime, Brahmi yazısında /o-/ ile okunduğu için Arap harfli metinlerde de /o-/ ile okunmuştur. Kutadgu Bilig’de *oduğ*, *oduğluğ*, *oduğ*, *odun-*, *odğur-* kayıtlıdır: *yorımaz ne yatmaz uğımaz oduğ / ne mengzeg ne yangzağ kötürmez boğuğ* “yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır; ne benzer, ne karşılaştırılır ne de tasavvur götürür” (KB 17); *bu sağlık oduğluğ bu il işinge / tözü asğı boldı uzun yaşınga* “devlet işindeki bu tedbir ve uyanıklık; devletin uzun yaşaması için hep faydalı olmuştur” (KB 440); *yana aydı ay toldı kör ay oğul / ne halin barır men mini kör oğul* “Ay-Toldı sözüne devam etti: Ey oğul dedi, ben ne halde gidiyorum, beni gör ve uyan” (KB 1215); *ölüm tutmaz erken oğun ay ilig / işingi itingil yetürgil bilig* “Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşımadan uyan; işini düzenle, bilgini kullan” (KB 1366); *mini me bayattın çolu bir turup / aça birsü könglüm bayat oğurup* “Benim için Tanrı’ya dua et; Tanrı beni uyandırın, gönül gözümü açın” (KB 4880).

DLT’de ise *odğur-* “uyandırmak”; *odğurğan* “uyandıran”; *odğurğuçı* “uyandıran”; *odğurmuş* “uyandırılmış olan”; *oduğ* “uyanık olan”; *oduğ köñüllüğ er* “kalbi uyanık adam”; *oduğluğ* “bir şeyi yaparken uyanık olma, uyanıklık”; *odun-* “uyanmak”; *oyğur-* “uyandırmak” kayıtlıdır. (DLT 770; 781).

DLT’deki *oyğur-* örneği, fiilin daha Karahanlı Türkçesi döneminde /-d-/ > /-y-/ değişimini geçirdiğini gösterir. Nitekim Harezmi Türkçesinde fiilin hem /-d-/li hem de /-y-/li şekli kayıtlıdır.

Kıyasü'l-Enbiyâ’da *odğar-* “uyandırmak” (Ata 1997: 471); *oyag* “uyanık”; *oyaglık* “uyanıklık hali”; *oygag* “uyanık”; *oygaklık* “herşeyden haberdar olma, bilmişlik”; *oygan-* “uyanmak”; *oygat-* “uyanmak” (Ata 1997: 499-500); Nehcü'l-Ferâdis’te *oyag* “uyanık”; *oyaglık* “uyanıklık”; *oyan-* “uyanmak”; *oyat-* “uyandırmak”; *oygan-* “uyanmak”; *oygar-* “uyandırmak”; *oygart-* “uyandırmak”; *oygat-* “uyandırmak” (Ata 2014: 333-334) kayıtlıdır.

Harezmi Türkçesindeki durum Memluk-Kıpçak Türkçesinde de devam etmiştir. Kitâbü'l-Ef’âl’de *odağ* “uyanık, uykusuz” (Eminoğlu 2011: 251); *oyag* “uyanık, uyanıklık”; *oyanuğ* “uyanık”; *oygan-* “uyanmak”; *oygar-* “uyandırmak, uyarmak” kayıtlıdır. (Eminoğlu 2011: 261).

Lehçelerde ise hem /o-/ hem de /u-/lu şekilleri mevcuttur: Az. *oyan-*; Trkm. *oyan-*; Bşk. *uyan-*; Tat. *uyan-*; Kzk. *oyan-*; Krg. *oygon-*; Özb. *uygan-*; Uyg. *ohan-* (Gülensoy 2011:976).

Derleme Sözlüğünde de fiilin *uyandırmak* “uyandırmak”; *uyarmak* “uyarmak” ve *oyandır-* “uyandırmak”; *oyanık* “uyanık”; *oyanmak* “uyanmak” şeklinde hem /o-/lu hem de /u-/lu şekilleri görülür. (DS IX:3300; XI:4047-4048).

Biz, yukarıdaki veriler dâhilinde kelimenin /o-/ ile okunması gerektiğini düşündük. Kelime, müstensih veya müellif tarafından diğer tercümelere görülerek metne sokulmuş olabilir. Aynı yer, TİEM 73 Nüshasında *odağ turğil* ile Harezmi/Hekimoğlu Nüshasında *oyaglık kılgıl* ile karşılanmıştır. Bursa ve Manisa Nüshalarında ise Türkçe karşılık bulmaya gayret edilmemiş, *nâfile namâzın kııl* ve

teheccüd namâzın kııl nâfile namâz şeklinde tercüme edilmiştir. İslamî terimlere Türkçe karşılık bulmak, müstensih veya müellifin tasarrufudur.

oyayuğ kelimesinin sonundaki /uğ/un Eski Türkçe oğ / ök pekiştirme edatının bakiyesi olduğunu düşünüyoruz. oğ edatı Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi metinlerinde oğ / ök şekillerinde pek bol kullanılır. Yalnız ya da çekim, iyelik ve çokluk ekleri almış isimler ile, isim hükmünde olan kelimelerden sonra gelerek, cümle içerisinde o ismin anlamını özellikle belirtme ve pekiştirme vazifesi görür (Korkmaz 1995: 99). Üstüner, *Türkçede Pekiştirme* adlı çalışmasında oğ / ök edatının lehçelerdeki durumuna da yer verir: “Çeşitli Türkiye Türkçesi ağızlarında başta zaman zarfları olmak üzere zarfların ve başka kelimelerin sonunda yer alan –k seslerinin de oğ / ök edatının bakiyeleri olduğunu sanıyoruz. Konuyla ilgili çalışmalarda da bu gerçeğin zaman zaman belirtildiği görülür. Türkiye Türkçesi ağızlarında ve çeşitli lehçelerde zaman zarfı olarak kullanılan *şimdik*, *şindik*, *demincik*, bazen farklı şekilde izah edilen *bayak* kelimelerinin de sonlarındaki K sesleri bu oğ / ök edatının bakiyeleridir. Yine Türkiye Türkçesi ağızlarında ve diğer Türk lehçelerindeki, mesela Kırım Tatarcasının merkez diyalektlerinde kullanılan *kibik* kelimesi de bu yapıdadır. Bu şekiller Türkmen Türkçesinde daha yaygın olarak geçer. *dışarık*, *yokarık*, *içerik*, *ilerik*, *berik*, *gayrak*, *anrık* vs. gibi kelimelerdeki bu –k takısı için “-k affiksi beyle, şeyle yalı sözlere goşulup hareketin ugrunı bildiryen hal yasayar, kebır Türkmen dialektlerinde, meselem yomut dialektinin günbatar qepleşliklerinde çekimle qutaryan atlara goşulup yöneliş düşümin goşulmasının hizmatını yerine getiryer. *geçik* / *geçek* (*geçe*) *suw berdın mi*. ... Tatar Türkçesinde yer alan *yaşuşuk* ve *kilgeçük* kelimelerindeki K sesleri de oğ / ök edatının bakiyeleri sayılmakta ve edata “kuvvetlev kaydları” adı verilen kelimeler arasında yer verilmektedir.” (Üstüner 2003: 229-230).

Mehmet Ölmez, *Eski Uygurca odug sak İkilmesi Üzerine* başlıklı yazısında Eski Türkçe *odug* kelimesinin türevlerini sıralamıştır: *odağ*; *odğan*-; *odğar*-; *oyar*-; *oyak*; *oyal*-; *oyan*-; *oyğag*; *oyğaklık*; *oyğat*-; *oyandur*-; *oyanuğ*; *oyanuğlık*; *oyanuğla*; *oyarıcı*; *oyarıl*-; *oyarmaklık*; *oyakdır*- (Ölmez 1998: 43-44).

oyayuğ kelimesine benzer bir kelime KB’de kayıtlıdır: *osayuğ* “gafil”. *osayuğ* sözünün *osa- kökünden geldiği düşünülebilir. krş. *osal* “gafil”, *osallık* “gafillik”, *osalrak* “daha gafil”, *osan* “gafil olmak”. Taş, sondaki –yUk ekinin fiilden isim yapma eki olduğu görüşündedir. (Taş 2009: 169). *oyayuğ* sözünün ise en eski şekli *odug* “uyanık”; *odugluğ* “uyanıklık”; *odgur*- “uyandırmak”; *odul*- “uyanık olmak” KB’de geçer. KB’deki örnekler kelimenin kökünün *od- “uyanmak” olduğunu gösterir. Bu durumda Harezmi Türkçesinden itibaren karşılaşılan *oyag* “uyanık”; *oyaglık* “uyanıklık hali”; *oyan*- “uyanmak”; *oyat*- “uyandırmak” şekilleri Oğuzca etkisi ile sonradan oluşmuştur. Yani *oda*- / *oya*- şeklinde bir kök kurulamaz. Kelimenin ET. /-d-/ > Karahanlı-Harezmi Türkçesi /-d-/ > Eski Anadolu Türkçesi /-y-/ ve ET. /-g/ > Eski Anadolu Türkçesi /-ø/ seslik gelişmeleri ile meydana geldiği açıktır. Yukarıdaki bilgiler ışığında *oyayuğ* kelimesinin gelişimini *oyayuğ* < *odağ* < *odug* + *oğ* şeklinde gösterebiliriz.

8. **sekdi / sekidi / sekiti**⁸

sekdi, Duhâ sûresinin 10. âyetinde “azar” anlamındadır.

dağı ammâ dilenciye sekdi çıkırma (606a/3) [Duhâ/10]. “Sakin isteyeniyi azarlama!” (DİB KM: 596).

Kelime *çığır- / çağır-* ile deyimleşerek “azarlamak” anlamını kazanmıştır. İsrâ sûresinin 23. âyetinde *sekidi* şeklinde geçmektedir:

dağı hüküm eyledi çalabuñ tapınmayasız illâ aña dağı ataya anaya eyelük eylemek eger ireler senün çatunđa kocalığa ikisinden birisi yâ ikisi bes eytme ol ikiye ‘afv dağı sekidi çağırma ol ikiye dağı eyt ol ikiye söz görklürek (320b/5-321a/1) [İsrâ/23]. “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.” (DİB KM:283).

Kamer sûresinin 9. âyetinde “men edilmek” anlamını kazanmıştır⁹:

yalan dutdı ileriden Nüh kavmi bes yalan dutdı dağı didiler delüdü dağı sekitledi (541b/10-11) [Kamer/9]. “Onlardan önce Nuh’un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp “Bu bir delidir” dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu.” (DİB KM:528).

Tarama Sözlüğü’nde “reddetmek, azarlamak, takdir etmek” anlamıyla *sekit-* şeklinde kayıtlıdır:

Adem üstünden uçmak dolapları uçtu ve avreti açıldı. Uçmak ağaçların gözedirdi ve yaprak dilerdi kim avretin örte. Pes ağaçlar anı sekitti ve hatta kim sonra incir ağacı anı esirgedi ve yaprak verdi (Enb. 14. yy.); *Melikleri beyleri sekitti epsem olunuz dedi* (Fütuf. 14. yy.).

Tarama Sözlüğünde geçen bu fiili Atmaca, (< sek- (<*sek- “sekmek, sıçramak, (at) dört nala girmek” + -(i)t- (ettirgenlik)) şeklinde açıklamış ve “uzak anlama geçiş” örnekleri arasında değerlendirmiştir (Atmaca 2011: 1502). Fakat kelime, ET. *sök-* “sövmek” fiilinin fonetik farklılıkla donuklaşmış şeklidir. Karaaağaç, Türkmen Türkçesinde görülen ê sesinin ET. *ê sesine gittiğini, bu sesin Yakutçada görülen üö diftonguna geçişinin tipik olduğunu vurgular. ET. **kél* > Trkm. *gél* ve Yak. *küöh* “mavi”; ET. **sék-* > Trkm. *sék-* ve Yak. *süöh-* “sövmek”; ET. **têrt* > Trkm. *dêrt* ve

Yak. *tüöt* “dört”; ET. **êz* > Trkm. *êz* ve Yak. *üös* “öz, merkez, esas”; ET. **êl* > Trkm. *êl* ve Yak. *üöl* “yaş, nemli”.

ê > ö değişmesi için ise şu örnekleri verir: ET. **kêl* > Trkm. *kêl* “göl”; ET. **kêk* > Trkm. *gêk* “gök”; ET. **bêl* > Trkm. *bêl* “bölmek”; ET. **sêk* > Trkm. *sêk* “sövmek” (Karaağaç 2012:171). Clauson ve Erdal kelimenin kökünü **sök*- olarak belirtmiştir. (EDPT: 823; OTWF: 270). ET. **sêk* > Trkm. *sêk*- ve Yak. *süöh*- “sövmek” denklğine göre bu fiilin *sek*- “sekmek, sıçramak, (at) dört nala gimek” herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır. Buna göre *sekdi* (< **sek*- < *sök*- +dI); *sekidi* (< **sek*- < *sök*- (I)+dI); *sekitil*- (< **sek*- < *sök*- + -(I)t- + -(I)-) şeklinde açıklanmalıdır.

9. sürgün (Ar. sunnet) “kanun”

Tağrı sürgünü ol kim taḥkîḳ giçdi ileriden daḫı hergiz bulmayasız Tağrı sürgünine döndermek (527b/4-5) [Fetih/23]. “Allah’ın öteden beri işleyip duran kanunu (budur). Allah’ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.” (DİB KM:512).

Diğer nüshalarda ilgili yerin tercümesi şöyledir: *oruk* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004: 199); *Tağrı sünneti* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 394); *sünnet* (Bursa Nüshası) (Küçük 2014: 303); *Tağrı ta‘âlânuḡ sünneti* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 557); *sünnet* (Önder Nüshası) (Toker 2011: 382).

Üzerinde çalışma yaptığımız nüsha, İslamî terimlerin Türkçe karşılıkları yönünden TİEM 73 Nüshası ile denktir. TİEM 73 Nüshasında karşılıklar Doğu Türkçesine göre Topkapı Nüshasında ise Batı Türkçesine göre verilmiştir. Anadolu sahası Kur’ân tercümeleri arasında Topkapı Nüshası, hiçbir tercümede görülmeyecek kadar Türkçe söz varlığı içermektedir. Eski Türkçeden günümüze hemen hemen bütün Türk lehçelerinde yaşayan *sür*- fiili, yazıtlarda “1. sürmek; 2. (savaşta) uzaklaştırmak, püskürtmek” (Şirin User 2010: 531); Eski Uygur Türkçesinde “1. (hayvan) gütmek, otlatmak; 2. sürmek” anlamında kullanılmıştır. (EDPT: 844). DLT’de “önüne katıp sürmek” (DLT: 841); KB’de “sürmek, kovmak, sürgün etmek, devam etmek” (KB: 1721) anlamlarındadır. *sür*- fiili üzerine -GXn fiilden isim yapma eki ile oluşan kelime, İslamî terimlerin Türkçe karşılıklarına güzel bir örnek oluşturmaktadır. Kelimenin Eski Uygur Türkçesindeki “hayvan gütmek, önüne katıp sürmek” anlamından metaforlaştığı kanısındayız.

10. toğdıci¹⁰ (Ar. buşr) “müjdeleyici”

yâ ol kim toḡru yol gösterür size ḳaraḡulıklarında yazınıḡ daḫı deḡizde daḫı ol kim virür yiller toḡdıci ileyince raḫmetinüḡ Taḡrı mı vardur Taḡrıyla bile yüceldi Taḡrı andan kim ortaḡ eylerler (413b/7-10) [Neml/63]. “Yahut karanın ve denizin karanlıklarında size yolunuzu gösteren ve rahmetinin önünden rüzgârları bir müjdecî olarak gönderen mi? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var!? Allah, onların ortak koştuklarından yücedir.” (DİB KM: 381).

Diğer satırarası Kur'ân tercümelerinde ilgili âyetin tercümesi şöyledir: *sewünc berigli* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004: 95); *müjde birigli* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 287); *degme yangadın* (British Library Nüshası) (Gül 2014: 102); *beşâret-içün* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 402); *muştılayıcı* (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976: 309-310).

Bu kelimeyi başka bir metinde tanımlayamadık. Kelimenin halk kültürünü yansıtan bir terim olduğunu düşünüyoruz. “çocuğun doğumunu haber veren, müjdeleyen” anlamından geçişle sadece “müjdeleyen, müjde veren” anlamını kazanmış olmalıdır.

11. yavaş¹¹ (Ar. seyyi'e) “kötü”

dağı her kim yavaş iş birağıldı anlaruñ oda hiç cezâ virinilmeye size illâ anı kim olduñuz işlersiz (415b/4-6) [Neml/90]. “Kimler de kötü amel getirirse, yüzüstü ateşe atılırlar. (Onlara), "Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz" (denir.)” (DİB KM: 385).

geldi eyü iş bes anuñdur yigrek andan dağı her kim geldi yavaş iş bes cezâ virinilmeye anlar kim işlediler yavuz iş illâ anı kim oldılar işlerler (423b/11-424a/2) [Kasas/84]. “Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha hayırlısı vardır. Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki, kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar” (DİB KM: 395).

dağı kaçan tañturavuz âdemilere rahmet şâz olalar dağı eger irerse anlara yavaş iş andan ötürü kim ileri tutdı elleri anlaruñ kaçan anlar nevmiz olalar (434a/4-6) [Rum/36]. “İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler” (DİB KM: 408).

İlgili Ar. kelimenin diğer satırarası Kur'ân tercümelerindeki durumu şöyledir: *esizlig* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004: 97); *esizlig* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004: 105); *yavuzluğ* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004: 114); *yavuzluğ* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 289); *yavuzluğ* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 297); *belâ* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 306); *seyyi'e* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 405); *seyyi'e* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 416); *şiddet* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 429); *yamanlıg* (Bursa Nüshası) (Küçük 2014: 248); *yamanlıg* (Bursa Nüshası) (Küçük 2014: 253); *ziyân degse yazuğları sebebiyle* (Bursa Nüshası) (Küçük 2014: 258); *yavuz iş* (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976: 311); *yavuz iş* (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976: 319); *yavuz iş* (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976: 329); *yamanlıg* (Önder Nüshası) (Toker 2011: 308); *yamanlıg* (Önder Nüshası) (Toker 2011: 314); *ziyân degse yazuğları sebebiyle* (Önder Nüshası) (Toker 2011: 321).

بِالسَّيِّئَةِ
يَا وَيْلَيْ

¹¹ (415b/5).

Topkapı Nüshasında, *yavaş* şeklinde tercüme edilen Ar. kelime, Manisa Nüshası hariç Türkçe *esizlik*, *yawuzluk*, *yamanlık* ve *yavuz* kelimeleri ile karşılanmıştır. Manisa Nüshasında kullanılan *seyyi'e*, Arapça kelimenin kendisidir. Diğer tercümeelerde Ar. kelime için verilen karşılıklar Topkapı Nüshasındaki *yavaş*'ın “yavaş, hızlı olmayan” anlamında olmadığını göstermektedir.

seyyi'e, Ar. sözlüklerde “kötülük” olarak tanımlanır. *sa'e* (< s-v-e) kökünden türeyen kelime Kur'ân-ı Kerim'de pek çok defa geçmektedir. (Müfredât 533-535). *seyyi'e*, cürm, fahşa, fisk, fücûr, habis, isyân, münker, şekâvet, şikak, risc, vizr gibi Kur'ân'da benzer anlamlara gelen, temelde “kötülük, günah, suç” olarak anlamlandırılan kelimelerden biridir.

yavaş, bu anlamı ile hiçbir metinde tanıklanamamıştır. Kelimenin metinde 3 defa geçmesi, yanlış yazım olasılığını ortadan kaldırmaktadır. *yavaş*, benzer bir anlamda TİEM 40 Nüshasında geçmektedir: *eyitti Mûsâ bayık ol eydür bayık ol bir şıgırdur yavaş olmuş degül aqtara yiri dağı şuvarmaz ekini ya'ni tolap öküzi degül selâmet olunmuşdur ya'ni 'ayıbdan 'aybı yok yâ ayruksı rengi yok anuñ içinde* (Bakara/71) (Topaloğlu 1976: 9). *yavaş* kelimesi TİEM 40 Nüshasında, *z-l-l* kökünden türeyen *zelül* için yazılmıştır. *zelül*, “zelil, hor, hakir, alçak, kötü” anlamlarındadır. (Müfredât 401-402). Kelimeye Topaloğlu tarafından “yavaş, çabuk hareket etmeyen, ağır davranan” anlamları verilmiştir. (Topaloğlu 1978: 642). Bilgiler dâhilinde kelimenin anlamı “zelil, hor, hakir, alçak, kötü” olarak düzeltilebilir.

12. *yitütlik* (Ar. belâğ) “tebliğ, bildiri”

şeksüz bunda yitütlikdür kavm kim tapıcılardur [Enbiyâ/106]. “Şüphesiz bunda Allah'a kulluk eden bir toplum için yeterli bir mesaj vardır.” (DİB KM: 330).

Diğer satırrası Kur'ân tercümelerinde ilgili yer şöyle tercüme tercüme edilmiştir: *tegürmek* (TİEM 73 Nüshası) (Ünlü 2004: 48) *kifâyet* (Harezmi/Hekimoğlu Nüshası) (Sağol 1993: 245); *degürmek durur* (British Library Nüshası) (Gül 2014: 50); *tebliğ vardur* (Manisa Nüshası) (Karabacak 1992: 338); *yitütlikdür* (TİEM 40 Nüshası) (Topaloğlu 1976: 265).

Tarama Sözlüğünde *yitüt* “çok, ziyade, fazla, aşkın” anlamı ile, *yitütlik* ise “ilerilik, şiddetlilik, keskinlik” anlamlarında kayıtlıdır:

Avrat için kaygu yemek helaldür. Ol kim aslı kerim ve zatı şerif ve cemali yitüt ve mesturluğı meşhur ola (Kel. 14. yy.); *Amma halilğin aslı akıl issi, yitüt uslu, tecrübe ehli iş görmüş kişilerle meşveret ve danışık kılmaktır* (Kel. 14. yy.). *Buların içinde beş zağ var idi, rey artukluğu ve akıl yitütlüğü içinde mezkur, elin kutluluğu ve tedbir onatlığı içinde meşhur idi* (Kel. 14. yy.) (TS VI:4614).

Topaloğlu, kelimeye Tarama Sözlüğü'ndeki anlamlarından hareketle “yetme, kafi gelme, kifâyet” anlamlarını vermiştir (Topaloğlu 1978: 666). Ar. *belâğ*, “kafi gelme” anlamına gelse de asıl anlamı “eriştirme, yetiştirme”dir (Müfredât: 167). Âyette “yetme, kafi gelme” anlamı *belâğ* kelimesine eklenen *le-* takısı ile yapılır ki “elbette” anlamı böyle verilir. *inne fî hazâ le-belâğan* “işte bunda elbette / yeterli ölçüde açıklama, tebliğ vardır.” Bu açıklamayı diğer nüshalardaki *tegürmek*, *degürmek*; *tebliğ* örnekleri de desteklemektedir.

Sonuç

Satırarası Kur'ân tercümelerinin Türkçe söz varlığı araştırmaları için son derece önemli oldukları ilim âleminde mutâbık kalınan konulardan biri olsa da yapılan araştırma / incelemelerin azlığı ortadadır. Buna istinaden, Topkapı Nüshasından ilgi çekici bazı örnekleri değerlendirdik ve nüshanın önemini göstermeye çalıştık. Nüshada, bu iki makaleye konu olan sözcükler dışında üzerinde durulması gereken başka örnekler de bulunmaktadır. Bunlar, daha sonraki bir yazıda mevzu bahis edilecektir.

Kısaltmalar

Ar. Arapça; **Az.** Azerbaycan Türkçesi; **bk.** Bakınız; **Bşk.** Başkurt Türkçesi; **DİB KM** Kur'ân-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; **DLT** Dîvânü Lugâti't-Türk; **DS** Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XI; **EDPT** An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish; **Enb.** bk. Tarama Sözlüğü I-VIII; **ET.** Eski Türkçe; **Fütüf.** bk. Tarama Sözlüğü I-VIII; **KB** Kutadgu Bilig; **Kel.** bk. Tarama Sözlüğü I-VIII; **Krg.** Kırgız Türkçesi; **Kzk.** Kazak Türkçesi; **Müfredât** Rağib El-İsfahani, Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü; **OTWF** Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon; **Özb.** Özbek Türkçesi; **Tat.** Tatar Türkçesi; **Trkm.** Türkmen Türkçesi; **TS** Tarama Sözlüğü I-VIII; **Uyg.** Yeni Uygur Türkçesi; **Yak.** Yakut Türkçesi

Kaynakça

- ARAT, R. R. (1947), *Kutadgu Bilig I Metin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ARAT, R. R. (1959), *Kutadgu Bilig II Tercüme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ARAT, R. R. (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN, Osman Fikri SERTKAYA, Nuri YÜCE), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ATA, A. (1997), *Nâşîrû'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgûzi Kısaşû'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1998), *Nehcü'l-Ferâdis Uştmahtarınç Açuk Yolu-Cennetlerin Açık Yolu III Dizin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (Birleştirilmiş Baskı 2014).
- ATA, A. (2013), *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'ân Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATMACA, E. (2011), *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler Ve Anlam Olayları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- BOROVKOV, A. K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'ân Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, (Ruşadan Çevirenler: Halil İbrahim USTA – Ebülfez AMANOĞLU), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- EMİNOĞLU, E. (2011), *Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî Kitâbü'l-Ef'âl - Kıpçakça Satır Arası Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. – AKKOYUNLU, Z. (2014), *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991), *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I – Vol. II, Wiesbaden.
- GÜL, A. (2014), *British Library Or 9515'teki Türkçe Kur'ân Tercümesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.
- GÜLENSOY, T. (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. I – C. II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- HAMILTON, J. R. (1998), *Dunhuang Mağarasında Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uyurca El Yazması İyi ve Kötü Prensi Öyküsü* (Çeviren: Vedat KÖKEN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hasirizâde Elif Efendi, En-Nûru'l-Furkân Fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân Kur'ân Lügati*, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa KOÇ – Eyyüp TANRIVERDİ), 1. Cilt – 2. Cilt, Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- KAÇALIN, M. S. (2011), *Niyâzi Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, El-Lugâtu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstihâdâtu'l-Çağâtâ'iyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARABACAK, E. (1992), *Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki Satır-Arası Kur'ân Tercümesi (Giriş-Metin-Dizin)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul.
- KORKMAZ, Z. (1995), “Türkçede oğ / ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 99-109.
- KÖK, A. (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'ân Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2), Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.
- Kur'ân-ı Kerîm Meali*, (2006), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 527 Kaynak Eserler / 26.
- KÜÇÜK, M. (2014), *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'ân Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MERT, A. (2014), *Eski Uygur Türkçesiyle Çaştanı Bey Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun.
- NALBANT, M. V. (2014), *Karışık Dilli Kur'ân Tefsiri (Çağatay, Oğuz ve Kıpçak Lehçeleriyle)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÖLMEZ, M. (1998), “Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, (1998): 35-47.
- ÖZKAN, M. (2010), “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'ân Tercümeleleri”, *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, s. 516-568.
- Rağîb El-İsfahânî, Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (Tercüme: Prof. Dr. Abdülbaki GÜNEŞ – Yrd. Doç. Dr. Mehmet YOLCU), İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- SAĞOL, G. (1993), *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'ân Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tarama Sözlüğü I-VIII*, (1995), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (3. Baskı).
- TAŞ, İ. (2009), *Süheyl ü Nev-bahâr'da Eskicil Öğeler*, Konya: Palet Yayınları.
- TAŞ, İ. (2010), “Şeybânîler Dönemi Çağatayca Kur'ân Tefsiri'nin Sözvarlığı Üzerine Notlar”, *International Journal of Central Asian Studies* Vol. 14, s. 33-71.
- TEKİN, T. (2013), *İrk Bitig*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TERES, E. (2009), *Çağataycada Söz Yapımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Doktora Programı, İstanbul.
- TOKER, M. (2011), *Anonim Satır Altı Kur'ân Tercümesi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım Örnekleri) I*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- TOPALOĞLU, A. (1976), *Muhammed Bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'ân Tercümesi, C. I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TOPALOĞLU, A. (1978), *Muhammed Bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'ân Tercümesi, C. II, Sözlük*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TOPARLI, R. – VURAL, H. – KARAATLI, R. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK, V. (2008), “Türkçede “Düşünmek” Fiili”, *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 244-251.

- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XI*, (1993), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- USER, H. Ş. (2010), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.
- ÜNLÜ, S. (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’ân Tercümesi (TİEM 73 235v/3-450r/7), Giriş -Metin- İnceleme-Analitik Dizin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.
- ÜNLÜ, S. (2012), *Doğu ve Batı Türkçesi Kur’ân Tercümeleeri Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜSTÜNER, A. (2003), *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.